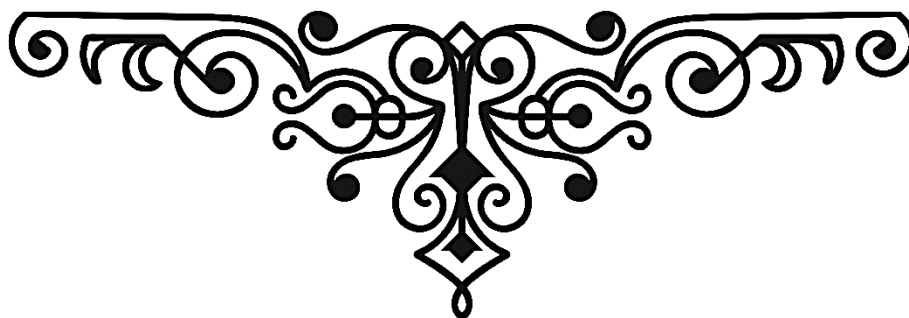

ОРЗУЛАРГА

ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

Тошкент –2022
“FAN ZIYOSI” нашриёти

UO'S: 432.684.24
КБК: 84.5. (5У36)

ОРЗУЛАРГА ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

– Тошкент: «Fan ziyosi» нашриёти, 2022. – 360 бет

Масъул муҳаррир:

Ў.М.Абилов – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори

Тузувчилар:

С.Д.Норқулов – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси мудир, фалсафа фанлари доктори

Ш.А.Искандаров – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси доценти

Такризчилар:

Б.О.Тўраев – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ў.Ғ.Тилавов – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ушбу китоб йирик олим, фалсафа фанлари доктори, профессор, Турон фанлар академияси академиги Норқулов Дўстмурод Тошпўлатович таваллудининг 70 йиллиги муносабати билан тайёрланган.

Китобдан Дўстмурод Норқуловнинг дўстлари, шогирдлари ва бошқа яқин инсонлари томонидан профессорнинг ҳаёт йўли, етук олим, устоз сифатидаги ҳамда чин инсонийлик жиҳатлари ҳақида ёзилган мақола-эсселари, шунингдек, юбилей муносабати билан ўтказилган илмий-амалий анжуман иштирокчиларининг соҳа йўналишлари бўйича илмий мақолалари жой олган.

МИЛЛИЙЛИК ВА УМУМИНСОНИЙЛИК ОПТИМИЗМИ

Ўрол Абилов

*Тошкент тиббиёт академияси профессори, фалсафа
фанлари доктори*

Ҳар бир шахс доимо, турли хил ижтимоий, шу жумладан миллий-этник гуруҳларнинг ҳам кайфиятини, ўзлигини яқка тартибда акс эттирувчиси ҳамдир. Зеро, миллийликдан йироқ бўлган инсоннинг ўзи бўлмайди. Шахснинг миллати, унинг дунёқарашига ўзига хос ранг беради. Бу эса шахснинг оптимистик ва пессимистик қарашлари, қадриятлари ва устивор йўналиши инсон шахси намоён бўлишининг асосий шаклларида биридир.

Инсоннинг жамиятдаги ўрни ва табиий равишда фақат ўзига хос миллийлиги, этноруҳий ва ирқий белгиларни ифодаланиши билан чекланиб қолмайди. Бунда шахс ижтимоий борлиқнинг бошқа жиҳатларини ҳам инкор этмаслиги лозим. Айни пайтда, илмий адабиётда ҳам инсон шахсида акс этадиган ўзига хос миллийлик ва миллий жиҳатлар ўрнини ҳаддан зиёд кўкларга кўтариш каби ҳолатлар ҳам кузатилади. Бу эса табиий равишда бошқа одамларнинг миллий кадр-қимматини камситишига олиб келади.

Мазкур масалада республикамизда истиқомат қилаётган халқларнинг миллий кечинмалари, шу жумладан, руҳиятига ҳам Ўзбекистон раҳбарияти доимо алоҳида эътибор билан ёндашиб келган. Айни пайтда улар ҳам ўзларига бўлган эътиборни ҳис этишлари, ўз халқлари вакиллари сифатида намоён бўлишлари учун шарт-шароит мавжудлиги, миллатлараро ижобий муҳит яратилишига амалий ҳаракатни турли хил миллатларнинг миллий-маданий марказлари

фаолияти орқали эътироф этмоқдалар.

Умуминсоний қадриятлар аҳамиятининг ошиб бориши инсоннинг миллий ва кўпмиллатли муҳитдаги мавқеини сезиларли даражада ўзгартиради. Шунинг учун ҳам бугунги кунда унинг учун миллий ва миллатлараро манфаатларни ўзаро боғлашнинг мақбул йўналишлари ва вариантлари белгилаб олинди, республикамиздаги янгиланиш жараёнларининг келажақдаги оқибатларини ҳисобга олган ҳолда ўзининг амалий фаолияти чегараларини тартибга солиш борасида давлат миқёсидаги дастурлар асосида фаолият олиб борилмоқда.

Миллий ва миллатлараро, умуминсоний қадриятлар кўпмиллатли жамиятда шахс борлигининг бир-биридан ажралган иккита алоҳида шакли сифатида намоён бўлиши мумкин эмас. Улар ягона жараённинг узвий иккита жиҳати сифатида ўзаро бир-бирига боғлиқдир. Шу билан бирга шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, шахснинг маънавий дунёсида миллий ва миллатлараро қадриятлар намоён бўлишига кўра бир-бирига тенг эмасдир. Матбуотда одатда, этник жиҳатдан бир-бирига яқин ва бир-биридан узоқ жойлашган миллат ва элатлар бир қаторга қўйилади. Бунда улар ўртасида тил ва маданий бирлик, умумий тарихий ўтмишнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги инкор қилинади, турли хил миллат ва элатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг яқин ўтмишдаги даражаси ҳисобга олинмайди. Ушбу ҳолларда, умуминсоний қадриятлар билан бойиб бориш жараёнини “англаб олиш” жуда мураккабдир. Лекин бу манфаатлар интеграция қилинишидан кўрқиш ёки ушбу ҳолатни шубҳа остига олинишини келтириб чиқариши мумкин. Мулоқотдаги устиворликларнинг хилма-хил “даражалари” турли хил якуний натижага олиб келади. Шунинг учун ҳам бир хил миллатларнинг дунёқарашида умуминсоний жиҳатлар, қадриятлар, шакллар кўпроқ, бошқаларникида эса камроқ акс

этади. Ушбу ҳолатга алоҳида урғу берилиб, абсолютлаштирилса, миллийликнинг миллатлараро қадриятлардан узоқлашиб кетиши, биринчиси иккинчисига қарама-қарши қўйилиши ҳам кузатилади. Миллатлараро қадриятларнинг ўрни ҳаддан зиёд ошириб кўрсатилиши ўтмишда миллийлик аҳамиятининг пасайтирилишига олиб келган (уни ҳимоя қилишга бўлган ҳар қандай интилиш кўпчилик учун миллатчиликда айбланиш билан яқунланган эди. Фитрат, Чўлпон ва бошқа кўплаб қатағон қурбонларининг тақдири бунинг мисолидир).

Миллий ўзликнинг сиқувга олиниши пессимизни озиқлантириб турувчи ижтимоий йўқотишларга олиб келган ва олиб келаётган бўлса-да, айти пайтда, миллатлараро, умуминсоний қадриятларнинг инкор этилиши бундан-да ёмон оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Миллий асосдаги жанжаллар - бу турли хил миллат вакилларининг биргаликда яшаган узоқ тарихи давомида тўпланган қадриятларни менсимасликнинг оқибатидир. Шунинг учун ҳам, миллатлараро муносабатларда вужудга келаётган оптимизм ва пессимизмнинг турли ўзига хос жиҳатларини аниқлаш мақсадида, муайян шахснинг реал ижтимоий алоқаларини бугунги кун нуқтаи-назаридан ўрганиш, бунда ушбу шахс ўзини мансуб деб ҳисоблаётган миллат томонидан босиб ўтилган тарихий ривожланиш йўлини ҳисобга олишни тақазо этади.

Ўз-ўзидан равшанки, шахс шаклланаётган ва ривожланаётган миллий муҳит муҳим ижтимоий асосларга эгадир. Лекин, бу билан миллий омилларнинг ижтимоий моҳиятини ўзининг барча кўринишлари билан ва барча миллатлар учун бир хил деб бўлмайди. Ҳатто, масалан, жойлашиши, маданияти, динига кўра бир-бирига яқин бўлган, биргаликда ҳаёт кечиришнинг кўп асрлик асосларига эга бўлган ўзбек ва тожик халқларида ҳам кундалик турмуш тарзи

ва урф-одатларида, дам олиш шаклларида, руҳий ўзига хосликларида ва албатта, тилида фарқлар мавжуд. Бу жиҳатлар ҳисобга олинмас экан, миллий ўзига хослик ҳам ўз-ўзидан йўқола боради.

Миллий муҳит ўзига ижтимоий тараққиёт, иқтисодий ва ижтимоий-маданий омилларининг ҳар қандай тарихий даври учун умумий бўлган устқурмавий асосларини ўзида акс эттиради. Масалан, бугунги кунда, Ўзбекистон МДҲ давлатлари орасида ўзининг ижтимоий барқарорлиги билан ажралиб туриши умум томонидан тан олинган. Барча омилларида ушбу барқарорликнинг сақланишида ўзбек миллатининг хусусиятлари муҳим аҳамият касб этади. Ўзбек миллатига мансуб шахслар чуқур мулоҳаза юритадиган инсоннинг обрў-эътибори, кадр-қимматини ҳурмат қилиш каби хислатларга эгадир.

Аксарият ҳолларда дунёқарашнинг илдизлари миллий муҳит омили билан белгиланади. Ушбу муҳит халқнинг ижтимоий хусусиятида мустаҳкамланган бўлиб, ўзининг барча таркибий қисмлари (иш фаолиятининг анъанавий шакллари, турмуш тарзининг хусусияти, дам олиш шакли, муомала тамойиллари) билан инсонларнинг онги, хатти-ҳаракати, қадриятлар тизимига катта таъсир кўрсатади ва шу тарзда шахснинг миллат вакили сифатидаги шахсиятини амалда намоён этади. Демак, бу муайян миллий бирлик турмуш тарзининг ўзига хос муайян-тарихий шаклида намоён бўлаётган объектив ва субъектив омиллар инсоннинг ҳаёт тажрибасида амалга оширилаётган “ижтимоий макондир”.

“Миллий омил”, “миллий ўзига хослик”, “миллий жараёнлар” ва умуман “миллийлик” тушунчалари доимо ривожланишда бўлиб, мунтазам равишда бошқа миллатларнинг, миллатлараро ва умуминсоний мазмун билан бойиб боради. Умуминсоний, миллатлараро қадриятларни миллий қадриятга айланиши механизми, бу уларнинг оддий

бир механик қўшилиб кетиши эмасдир. Бу доимо ўзида ўз миллийлигидан келиб чиқиб, англаб етилган, ўзга миллат қадриятининг янгилашиб бориш жараёнидир. Яъни, бу “ўз” ва “ўзга” қадриятларнинг ижодий омукта бўлишидир. Ушбу жараён тараққиётни белгилайди, миллий руҳият ва барча жамият онгига янги хусусиятларни беради.

Турмуш тарзининг турли хил бўғинларида миллий муҳит таркибий қисмлари асосан умумий тарихий тақдир билан белгиланадиган моддий ва маънавий маданият, ижтимоий тажриба, урф-одатлар, этикет, оила ва кундалик турмушдаги анъаналар, географик ва об-ҳаво шарт-шароитлари (бир нечта миллат учун умумий бўлиши мумкин бўлган яшаш макони), дунёқарашнинг ўзига хослиги, яъни муайян халқ: ўзбеклар, руслар, тожиклар, гурзинлар ва ҳ.к. миллий ўзлигининг сақланиб қолишини белгиловчи турмуш тарзининг қарийиб бутун мажмуасидан иборатдир.

Миллатлараро қадриятлар таркибий қисмларга ажралган барқарор ҳўжалик, маданий, илмий алоқалар, миллий мафкура элементлари, халқлар дўстлиги сифатида талқин қилинадиган субъектив мойиллик, умумий руҳият кўринишларини киритиш мумкин. Кўпмиллатли муҳит янада кўп қирралидир. Чунки у ўзида миллий ва миллатлараро, ўзига хос ва четдан қабул қилинган, сақланиб қолинган ва ўзгалардан олинган қадриятларни ўз ичига олган умуминсоний қадриятлар жамламасидир.

Ўтмиши, бугуни йўқ бўлган ва келажакка интилмаган, миллийлик билан боғланмаган миллатлараро, яъни умуминсоний қадриятлар бўлмайди. Миллатлараро тотувлик жараёни, агарда уни субъектив суистеъмолликдан холи бўлган жараён сифатида тушунилса, у ёки бу миллат вакилининг миллий хусусиятлари, характери, қизиқишлари, одати ва устиворликлари бир хиллаштириб юборилишини аниқламайди.

Дунё тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, миллий хусусиятлар ривожланиб бориши билан бир вақтда рўй бераётган ҳаёт тарзининг барча соҳаларидаги интеграция тамойиллари миллатлараро муносабатлар моделларида устиворликка эгадир. Лекин ушбу ҳолатда миллий уйғониш, мустақиллик, ўзига хослик жараёнлари ўз аҳамиятини йўқотмайди. Бу эса фуқаролик, этник бирлик, тил жиҳатдан умумийлик масалаларини жуда долзарб қилиб қўяди. Аслида миллатлараро хусусиятлар ижтимоий муносабатлар, жамиятдаги одамларнинг ижтимоий ва шахсий манфаатларини (иқтисодиётда, сиёсатда, илм-фанда, маиший турмушда) яққолроқ намоиш этади. Лекин бунда инсонлар ҳаётига хатти-ҳаракат, фикрлаш тарзи, услуби ва шаклини бирхиллаштириш зўрлик билан сингдирилган, шахсга сиғиниш ва турғунлик йилларининг салбий таъсирини енгиб ўтиш керак. Чунки улар лоқайдлик, иккиюзламачилик, жамиятда оптимистик кайфиятларнинг йўқолишига олиб келар эди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда миллий муносабатларда ижтимоий сиёсат юритиш усулларини танлашда ҳар қандай миллатга мансуб инсон шахсида умуминсоний, миллий ва индивидуал бетакрор хусусиятлар борлиги эътиборга олинди.

МДХнинг айрим давлатларида миллий муносабатларнинг ҳозирги ҳолати жаҳон расмий доиралари, кенг халқ оммасини асосли равишда ташвишлантirmoқда. Бу эса бир томондан ошкора миллатлараро зиддиятлар бўлмаган барча мустақил республикалардаги руҳий кайфиятга таъсир кўрсатади. Иккинчи томондан, умуминсоний кадриятлар намоён бўладиган ўзига хос миллийлик ёки этнопсихологик хусусиятларнинг ҳисобга олинишини тақозо этади. Булар жумласига, масалан, ижтимоий оптимизм, доимо ижтимоий ўзгарувчан фаолият субъекти бўлган шахснинг фаоллиги кабилар киради.

Бундай фаолиятни оптималлаштириш шуни тақозо этадики, ҳар бир инсон миллий маҳдудликдан холи бўлсин, руҳий тараққиёт ва ижтимоий фаровонликнинг кенг истиқболларига эга бўлсин, миллатлараро алоқаларда нафақат салбий жиҳатларни, балки ҳамма одамларни бирлаштирувчи умумиҷтимоий манфаатларни кўра билсин. Айнан шулар ўзига хос миллийликнинг нафақат руҳий дунёда, шахснинг йўналишларида, ҳаёт тарзининг ўзига хослигида мустаҳкамланишини тақозо этади, умуминсоний, миллатлараро хусусиятларни ҳам бўлиши лозимлигини кўрсатади. Зеро, миллий суверен давлатчиликнинг мустаҳкамланишини кўп миллатли ташқи дунёдан узилиш, деб тушуниш керак эмас. Аксинча, ҳар бир шахснинг умуминсоний қадриятлари билан бойиши, одамлар онгида миллий дунёқарашни сиқиб чиқармайди, балки уларни бир неча бор кучайтиради ва инсонни ҳамда миллатни дунё маданиятига яқинлаштиради. Аммо бу жараёнга миллийлик, халқчиллик ниқоби остида шахсий манфаатлари учун курашаётган кучлар тўсқинлик қилиши мумкин.

Албатта, миллатлараро дўстликни юзаки тушунувчилар ҳам бор. Масалан, оғизда халқлар дўстлигини улуғлаб, бу “дўстлик” учун бирон-бир миллатни (яхудийлар, турклар, арманлар, руслар ва ш.к.) танлайдилар. Табиийки, бундай ёндошув миллатлараро уйғунликка, демак, миллий тараққиёт, миллатлараро тотувликда оптимистик тенденцияларнинг мустаҳкамланишига ҳалал беради.

Миллатчиликнинг бугунги қиёфаси ўзгача. Масалан, космополит-миллатчилар пайдо бўлишди. Бир-бирини инкор этувчи бу тушунчаларнинг моҳияти шундан иборатки, оғизда улар миллийликни умуман рад этадилар. Лекин бунинг учун бошқа миллатлар уларнинг миллатини қабул қилиши керак. Ватанпарварлик, миллийлик, миллий мустақиллик тараққиёт йўлидаги ғов сифатида инкор этилади. Бироқ, бу инкорлар

“Ўзга” миллатларга тадбиқ этилади.

Бу эса, миллатлараро муомала маданиятини шакллантириш, ёш авлодга йўналтирилган тарбия борасидаги ишларни янада кучайтиришни тақозо этади. Ваҳоланки, айнан ёшларда муайян мақсадга йўналтирилган, қатъий меъёрланган тарзда миллий, миллатлараро ва умумий қадриятларни ўзлаштириш туйғуси кучли. Зеро, улар биргаликдагина миллатлараро муносабатларни уйғунлаштиришга, республика-миздаги оптимистик шарт-шароитни мустаҳкамлашга қодир. Бундай тарбиявий ишлар шахс сифатида шаклланишида ёшларнинг туб манфаатларига мос, турмушларини оптимистик тарзда йўналтирадиган, турли миллатларга мансуб одамларнинг қадриятлари ва ҳатти-ҳаракатларидан ўрнатилишга қаратилган.

Айни пайтда жаҳонда бир миллат номи билан аталувчи, лекин турфа хил миллат, элат, халқ ва этник гуруҳлар вакилларида иборат аҳолига эга бўлган давлатлар жуда кўп топилди. Шулар жумласига аҳолиси, 130 дан ошди миллат вакилларида ташкил топган Ўзбекистон ҳам қиради. Табиийки, кўп миллатли давлатнинг ижтимоий, сиёсий, маънавий, маданий турмуш тарзи, тараққиётида ҳам ўзига хослик мавжуд.

Турли хил миллат - қадриятлар ва маданият, миллат ва маънавият - булар уйғун тушунчалардир. Маънавиятсиз ва қадриятсиз миллат бўлмайди. Буни ҳар бир киши ҳис қилиши лозим. Энг муҳими, бу борада Ўзбекистон фуқароларида тўла имкониятлар бор.

Муҳтасар қилиб айтганда, оптимизм-келажакка ишонч, бағрикенглик, динга ҳолис муносабат, қадриятлар, миллийлик ва умуммиллийлик нафақат эркин халқнинг хусусиятидир, балки унинг чуқур моҳияти ва ҳаракатлантирувчи кучидир. У миллий ўзликни англаш ва миллатлараро ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамловчи, миллий маънавият тараққиётини

ривожлантирувчи ҳамда миллатнинг, халқнинг тикланиши учун ижтимоий муҳитни кенгайтирувчи, миллий ғурур ва ватанпарварликни мустаҳкамловчи, ор-номус ва имонини покловчи омил ҳамдир.

ТАРИХИЙ ХОТИРАНИ ТИКЛАШДА ТАРИХЧИЛАР ҲАМЖИҲАТЛИГИНИ ЯНАДА КУЧАЙТИРИШ МУАММОЛАРИ

Б.О.Тураев

Ўзбекистон Республикаси ВМ ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро маркази. Директор бош маслаҳатчиси, Фалсафа фанлари доктори, профессор

Замон ўзгариши билан тарихий ходисаларни тадқиқ этиш, талқин қилиш борасида ҳам ўзига хос ўзгаришлар рўй бериши табиий ҳолдир. Лекин биз мустақилликнинг дастлабки босқичларида Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг тарихчиларга қарата айтилган чуқур методологик мазмунга эга бўлган таклифларини⁵ амалга ошириш борасида қандай ютуқларни қўлга киритдик?

Яқинда Ўзбекистон ФА тарих институти жамоаси бу масалада бир қатор янгиликларни жорий эта бошлашди. Бу - ёш тарихчилар учун ташкил этилган онлайн семинар машғулотлари, таниқли тарихчи олимларнинг тарих бўйича методологик семинарлари, Ўзбекистон тарихини холисона ёритиш бўйича олиб борилаётган сайъи ҳаракатлар. Бу тадбирлар албатта ўзининг ижобий самарасини беради. Аммо шуни холисона тан олиш керакки, юртимизда амал қилаётган тарих фанида, минг бор афсуски, ҳамон эскича, бирёқлама, тарихий воқеликка тор тирқишдан туриб назар ташлаш,

⁵ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. - Т.: Шарқ, 1998. 306.

йўналишлари бўйича илмий мақолалари тўплами	
Д.Т.Норқулов - Вақтинг кетди – нақдинг кетди.....	227
Ў.М.Абилов - Миллийлик ва умуминсонийлик оптимизми.....	236
Б.О.Тураев -Тарихий хотирани тиклашда тарихчилар ҳамжиҳатлигини янада кучайтириш муаммолари.....	244
С.Д.Норқулов - Онг моҳияти ҳақида қисқача мулоҳаза.....	255
Тураев Бахтиёр Оманович -Маънавий меросни ўрганишда синергетик методологиянинг ўрни.....	261
Ш.А.Искандаров - Марказий Осиё арабларининг бола туғилиши билан боғлиқ маросимлари.....	272
В.О'.Ро'зиёев - Internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongi va ma'naviyatiga ta'siri.....	279
Л.Ю.Махмудов - Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида ҳуқуқий маданиятнинг ўрни.....	284
М.Абдуллаев - Махтумқули Фироғийнинг инсон моҳияти борасидаги қарашлари.....	288
Р.Р.Сауров - Ходимлар компетентлиги ва институтнинг самарали фаолият юритиши.....	294
О.Бўриев, Ҳ.Тошмуродов - Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1050 йиллигига Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асари муҳим этнографик манба сифатида	298
Н.И.Рўзиёев - Девону луғатит-туркда халқ табибини сеҳрли ва рационал даволаш усуллари.....	309
Н.Х.Абдурахманова - Ҳуқуқий маданият ва демократия: ижтимоий фалсафий ёндашувлар ва концепциялар.....	313
Х.Очилова - Ўзбекларда белбоғ билан боғлиқ эътиқод ва удумлар (Қашқадарё воҳаси мисолида).....	317
А.А.Азизов - Ўзбек давлатчилигида ҳокимият рамзларига оид айрим мулоҳазалар.....	333
Ғ.Ғ.Утаев - Инклюзив таълимни ривожлантиришда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари.....	344
Ф.С.Умарова – Модернизация нима?.....	348
ХУЛОСА	355

ОРЗУЛАРГА ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«FAN ZIYOSI» нашриётига 2021 йил 14 февралда
берилган 308197041-сонли лицензияси
Нашриёт манзили: Тошкент шаҳри, А. Навоий кўчаси, 30 уй.

Times гарнитураси. Босма тобоғи 18,25.
Босишга рухсат этилди 11.11.2022. Буюртма № 56
Қоғоз бичими 60x84 ^{1/16}. Шартли б. т.-18,25.
Адади 300 нусхада.
«Munis design group» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
100170, Тошкент ш. Бўз – 2 мавзеси 17А уй.